

ТМ	Г. XXXVI	Бр. 3	Стр. 1371-1378	Ниш	јул - септембар	2012.
----	----------	-------	----------------	-----	-----------------	-------

UDK 94 (497.11) "1917" 355.48-055.2 : 929 Loret J.

Оригиналан научни рад
Примљено: 07. 06. 2012.

Божица Младеновић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

ПОЉАКИЊА У ТОПЛИЧКОМ УСТАНКУ 1917. ГОДИНЕ Поводом обележавања 95-годишњице Топличког устанка*

Апстракт

У раду је приказано учешће једне Пољакиње у Топличком устанку 1917. године. Јелен Лорет, пољска племкиња, поделила је судбину својих суграђанки из Прокупља за време окупације у Светском рату и тиме дала лични допринос у једином устанку на територијама окупираним од трупа Централних сила. Јелена Лорет је била члан „организације” жена у граду Прокупљу, које су активно изражавале незадовољство због бруталности бугарске окупационе управе. По упознавању са четничким војводом Костом Војиновићем она је постала сарадница отпора и помагала колико су околности дозвољавале. Рад је настао на основу секундарних историјских извора, односно штампе као тада најраспрострањенијег медија.

Кључне речи: Јелена Лорет, Топлички устанак, покрет отпора, „организација” у градовима, 1917. година

---

bozicamladenovic@gmail.com

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Од универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене у Србији и на Балкану* (Ев. бр. 177030).

A POLISH WOMAN IN THE 1917. TOPLICA UPRISING To mark the 95-anniversary of the Toplica uprising

Abstract

This paper describes the participation of a Polish woman in the 1917. Toplica uprising. Helen Loret, a Polish noblewoman, shared the fate of her fellow citizens of Prokuplje during the occupation in World War I. She made a personal contribution to the only uprising that occurred in the territories occupied by the Central Powers. Helen Loret was a member of the "women's organization" in Prokuplje, which actively expressed their protest against the brutality of the Bulgarian occupation administration. After making the acquaintance of the četnik Duke Kosta Vojinović, she became a supporter of the resistance movement and helped as much as the circumstances allowed. This study is based on the secondary source materials, primarily newspapers articles as the most common medium at the time.

Key Words: Helen Loret, Toplica Uprising, Resistance, "Organization" in Cities, 1917

УВОД

На почетку Светског рата¹ мобилисани су Срби у најбољим годинама. Жене су добиле још више обавеза него што су имале у мирнодопским околностима. У периоду одбране отаџбине (1914-1915) мајке, жене и сестре су поред обављања свих послова у домаћинству ишле у обилазак својих најмилијих на борбеним положајима. Натоварене тешким белим торбама од грубог платна, пешачиле су десетине километара да би виделе синове, мужеве, браћу и донеле им преобуку и омиљену храну. Ова појава је била врло честа. Жене нису жалиле труда и напора за један кратак сусрет. Био је то диван доказ љубави и оданости. (Видети: Младеновић, 2006, стр. 97)

По повлачењу српске војске пред офанзивом Централних сила у јесен 1915. године, наступила је окупација Краљевине Србије. Српска војска је убрзано прешла преко Албаније и северне Црне Горе, остављајући за собом видљив траг обележен мртвима. Кући су се враћали углавном рањени и болесни војници, деморалисани и забринути, а окупатор је већ при првим сусретима са покореним становништвом показао да неће презати ни од чега.² Бројне девојке и жене биле су опљачкане непосредно по завођењу окупационе управе. Поклони и дарови који су спремани за свадбе и сличне свечане и лепе

¹ Први светски рат су савременици називали Светски или Велики рат.

² Бугарски војници су уз псовку бацили со и хлеб у селу Гајтану којим су их жене овог места дочекале. (Сећања Радована Перишића, рукопис)

животне тренутке, постали су плен туђинских војника. Пљачкано је све што се пронашло, а што је имало неку употребну вредност. Оти-мачина је попримила такве размере да су већ неколико месеци по окупацији поједине жене биле принуђене да иду да просе. Тако су Мага, удовица учитеља Данила Катанића, која је издржавала петоро деце, и Софија Протић, учитељица са троје деце, обе из Куршумлије, просиле да би преживеле и прехраниле породицу (*Стенографске белешке Народне скупштине Србије са 93. редовног састанка одржаног 12. априла 1918. на Крфу*, стр. 334).

За време окупације Краљевине Србије терет рада свалио се у потпуности на женска плећа. Оне су постале „заштитнице куће, имања и имовине”.³ Иако су жене, као део националног становништва представљале само посебну биолошку групу, оне су у ратним условима и под окупационим режимом постале посебна друштвена група. Због огромне бројчане несразмере између припадница лепшег пола и преосталих мушкараца (губици у рату, избеглиштво и репресалије од стране окупатора), оне су у највећем броју постале представнице домаћинства и извршавале радне и материјалне обавезе, које је наметнуо окупатор. Поврх свега, биле су изложене не само општим, него и, због својих биолошких својстава, посебним облицима репресалија (силовања, присуствовање злостављању, силовању и убијању њихове деце). Мушкарци који нису отишли са српском војском могу се сврстати у две скупине. Прву су чинили болесни и рањени, па самим тим и у великој мери неспособни за обављање тешких пољских послова. Другу групу чинили су радно способни и здрави мушкарци, бивши војни обвезници, који су се из страха од интернације стално скривали. Они су били само још једна гладна уста која је требало нахранити, а на чију се помоћ није могло рачунати. Поузданији ослонац женама представљали су старији мушкарци и деца, који су помагали према својим могућностима.

Извори дају различите податке о становницама Србије које нису клонуле духом због губљења слободе и државне независности. Припадници окупационих снага, поготову обавештајни официри, оценили су да жене представљају велику опасност по њихову управу. Бугари су их сматрали, поред свештеника, за највећу сметњу бугаризацији (Инструкција војне инспекције Моравске области Главног штабу Ниш, 29. мај 1918, према: Трајковић, 1981, стр. 37).

³ Архив Србије-Београд, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, кутија 6, бр.9287, Лепосава Ст. Максимовић-Петковић делегацији за мир, Београд 14. јул 1919.

ТОПЛИЧКИ УСТАНАК 1917 - ЈЕЛЕНА ЛОРЕТ У УСТАНКУ

Једини устанак на територији окупираној трупама Централних сила, Топлички устанак, трајао је око месец дана. Избио је средином фебруара и одржао се до половине марта 1917. године. Обухватио је територију Топлице, Јабланице, Јастрепца, источних и средњих предела Копаоника. Избијању устанка првенствено је допринело стање у окупираним областима Србије: политика денационализације, економска експлоатација и одвођење становништва у интернацију. Непосредан повод устанку била је најављена регрутација српског становништва за бугарску војску. Први сукоби, око 20. фебруара, били су управо између избеглих војних обвезника и бугарских потера. У устанку су ослобођени градови Куршумлија (28. фебруара), Лебане (1. марта), Прокупље (3. марта) и Блаце (5. марта). Устанак се пренео и на подручје на десној обали Западне Мораве (Власотинце, Црна Трава, врањско подручје) и у сокобањски и сврљишки крај. Бројно и технички надмоћније, окупационе снаге су угушиле устанак и извршиле сурову одмазду над цивилима. По подацима Анкетне комисије у казненој експедицији настрадало је око 20.000 људи и попаљено 50.000 кућа. Герилске чете су се по сламању устанка повукле у планине и наставиле отпор. (Видети: Дерок, 1940; Перовић, 1959; Митровић, 1987).

Припаднице нежнијег пола су, ангажујући се и помажући према својим могућностима, одиграле значајну улогу у устанку. Њихова пожртвованост, храброст и различите врсте потпоре покрету отпора налазе потврду у извештајима окупационих власти. Они су обавештавали претпостављене да су у сукобу с „народним устанком у коме учествују сви који могу да носе оружје...”, односно да су у сукобу „са српским националним устанком”. Тако су жене са југа Србије постале чланице покрета отпора и од особа без посебних законских права постале учеснице једног историјског догађаја.

О улози и учешћу жена у Топличком устанку написана је монографија, поникла на малом броју оновремених извора, а већим делом на традицији, сећањима и накнадно прикупљеним подацима (Младеновић, 1996). Истраживањем друштвене историје као сложеног питања, откривена су и сагледана друштвена кретања и појаве, од којих су нека била континуирана и дугог трајања, а друга поникла у самом рату и у условима окупације. По питању ратног исхода у окупираној Србији је владао оптимизам. Жене су и пре устанка пружале помоћ четницима, дајући им храну и одело. Оне су првенствено биле ангазоване у позадини, али неколицина њих и у борбама нису заостајале за мушкарцима. Биле су, зависно од потреба које су наметали догађаји, курири, обавештајци, неговале су рањенике у импровизованим болницама, по шумама и у кућама, снабдевале борце животним намирницама, оружјем и муницијом, биле јатаци, бодриле и давале велику моралну подршку. Жене из градова биле су окупље-

не у групама, тзв. организацијама за борбу против окупатора. Оне су куповале лекове и остале ствари неопходне четницима, прикупљале информације о кретању окупационих снага, помагале при успостављању контаката између четника и организација грађана у варошима, агитовале у корист четничке организације. Жене су у великом броју учествовале у нападима на градове понете стихијом народног покрета. Било је и оних које су још пре започињања устаничких борби отишле да четују. Жене и девојке бориле су се у Ибарско-копаоничком, Јабланичком и Централном одреду. Зависно од интензитета борби оне су се селиле из једног одреда у други.

У градовима је живело више образованих жена, које су четницима могле корисно послужити као агитатори у придобијању сарадника покрета отпора и тако учврстити поверење и везе између њих. Групе жена су на својим састанцима у почетку само изражавале негодовање и револт због окрутне стварности која се одужила. На основу оскудних историјских извора може се стећи само глобална представа о „организацијама” за борбу против окупатора које су образоване по градовима. (Младеновић, 1996, стр. 36-37). Разлог оснивања било је огромно незадовољство и неслагање с политиком коју су спроводили окупациони органи власти. Начин рада је немогуће детаљније осветлити и упознати из простог разлога што извори дају фрагментарне податке па се већина појава може само наслути. Анализом постојећих докумената може се закључити да је „организација” постојала у Прокупљу, а по свему судећи, вероватно и у Лесковцу. За остале градове који су се налазили у границама „четничке државе” (Куршумлија, Лебане, Блаце, Власотинце) нисмо пронашли податке који би потврдили њихово постојање.

У Прокупљу је „организацију” оформила и предводила Ангелина Илић. Поуздано се може утврдити да су чланице биле Даница Марковић⁴ и Јелена Лорет. Вероватно их је било и више, али се о њиховом броју може само нагађати, јер нема података који би поткрепили хипотезу. У пространој кући адвоката Илије Илића, супруга Ангелине Илић, била је смештена „менажа” бугарских војника. Дом Илића, који је и пре рата био увек отворених врата и подједнако приступачан људима из околних села и Прокупља, и у данима окупације био је место окупљања чиновничких жена. У њему се, истина поне-

---

⁴ Даница Марковић је рођена је у Чачку 30. септембра 1879. године, а умрла у Београду 1932. године. Завршила је Вишу женску школу у Београду, где је неко време и радила. Своје прве песме објавила је у „Књижевној недељи“. Била је учитељица и песникиња. По окупацији Србије напустила је Београд и дошла у Прокупље. Забележено је да су је Бугари по поновној окупацији Прокупља, средином марта 1917. године, затворили у нишку тврђаву као активног помагача четника и да је као њихова заточеница дочекала крај рата. (Цветковић, 1988, стр. 175).

кад и полушапатом, причало о ослобођењу и победи савезничке и српске војске. У тим окупљањима треба тражити корене ове „организације” у Прокупљу. Осим тога, и Ангелина Илић је својим ауторитетом, али и огромним родољубљем, допринела њеном образовању и постојању (Младеновић, 1996, стр. 36-37). Тек са појавом организованог покрета отпора овим женама указала се прилика да дају конкретан допринос и помогну према својим могућностима.

Једна од угледнијих чланица групе окупљене за борбу против окупатора била је Јелена Лорет (Младеновић, 1996, стр. 41-42). О овој занимљивој личности која је била Пољакиња, постоји само њена дванаест година касније настала прича новинару „*Политике*”. Забележено сећање на устанак је веома исцрпно и подробно и из њега се може сагледати учешће и допринос гопође Лорет борби народа с којим је живела и прихватила га као свој. Јелена Лорет је била пољска племкиња из Лавова. У родном месту се удала за грађевинског инжењера Евгенија Лорета. Брачни пар је неко време живео у Цариграду, а потом у Солуну. Инжењер Лорет је радио на грађењу и трасирању путева. У Солуну их је 1912. године затекао Први балкански рат. По завршетку рата супружници су се преселили у Србију. На наговор Милана Недића инжењер Лорет је ступио у државну службу и примио српско држављанство. Непосредно пред избијање Светског рата радио је на трасирању пруге Ниш-Прокупље. Рат је затекао Лоретове у Прокупљу. Тада су били трочлана породица пошто је Јелена у међувремену родила сина. Евгениј Лорет се у својству инжењера штаба Врховне команде повукао са српском војском, а Јелена је са сином остала у граду на Топлици („*Политика*“, 1929, стр. 6).

Јелена Лорет је случајно постала сарадница покрета отпора. Једног дана, идући путем од Прокупља према Брзаковића воденици на периферији града, видела је у жбуњу наоружаног човека у разговору са Миланом Николићем који је био сарадник покрета отпора. Испоставило се да је то био четнички војвода Коста Војиновић. Војвода је упитао Јелену Лорет да ли би хтела да буде на услузи и набави му неке ствари из апотеке, купи дуван и прибави неке информације о намерама и кретању бугарских војника и чиновника. Војиновић је од самог почетка познанства импресионирао младу Пољакињу. Она није била сумњива бугарским војницима, тако да је могла несметано да набавља неопходне ствари четницима. Од тада је сваког пазарног дана долазио један четник, који је глумећи слепог човека, седео на пијаци, свирао на хармоници, просио и примао поклоне грађана. Јелена Лорет би му прилазила, давала комад хлеба, а он јој је кришом вешто додавао Војиновићеве поруке. Пошто би набавила све што се од ње тражило, враћала се и поново пружајући младићу хлеб давала купљене ствари. Често је одлазила на састанак са четницима, са којима се после размене уговорених знакова сретала у шљивару близу Брзаковића воденице и преносила поруке и вести.

Једном је својим ангажовањем спасла и самог четничког војводу од хапшења. Наиме, он је намеравао да кола натоварена бурадима ракије отера на нишку пијацу и успут извиђа. Бугарски војници су то некако сазнали па је иста кола отерао други човек, а Војиновић се сакрио у подруму куће у којој је ова жена становала. Бугари га у претресу нису пронашли, и Коста Војиновић се ноћу искрао из вароши и нестао пут шуме.

Јелена Лорет је, знајући да ће четници напасти град, сашила српску заставу. У средини тробојке био је извезен српски грб, а изнад њега натпис: „Живеле српске војводе и комите”. Заставу је предала ослободиоцима Прокупља и она се једанаест дана, колико је постојала четничка држава, вијорила на згради начелства (Исто).

Када су Бугари поново загосподарили Прокупљем, Јелена Лорет је, заједно са госпођом Ристић код које је становала, била осуђена на смрт. Ништа није помогло што се бранила да је поданица Двојне монархије. Бугари су јој само дозволили да четворогодишњег сина остави на чување Филипу Рочкоману из Прокупља. Војницима је једва пошло за руком да раздвоје избезумљену мајку од детета. У ноћи су бугарски војници повели две жене на стрељање. У последњем тренутку, на брду Соколица, појавио се коњаник и донео писмо из Ниша о помиловању. „Бугарски официр се једва потчинио тој наредби, било му је очигледно мило да нас убије”, сећала се Јелена Лорет. (Ђурић, 1988, стр. 15).

Јелена Лорет је преживела Велики рат. Дванаест година по завршетку Топличког устанка живела је у Београду, где је дала интервју дописнику листа „Политика”. Тиме је њено сећање на тешке и славне дане борбе против бруталности постало доступно ширем кругу људи.

ЗАКЉУЧАК

Значајну улогу у Топличком устанку одиграле су жене, ангажујући се и помажући према својим могућностима. Њихова агилност и различите врсте потпоре покрету отпора нашле су потврду у извештајима окупационих органа власти. Српскиње су постале учеснице једног историјског догађаја. Важну улогу у устанку имала је Пољациња Јелена Лорет. Она је била чланица организације жена у Прокупљу за борбу против окупатора. Осим тога, упознала је четничког војводу Косту Војиновића и одржавала везу са њим. Помагала је у набавци свих ствари потребних за Ибарско-копаонички четнички одред. Једном је спасла Војиновића од хапшења. Госпођа Лорет је извезла српску заставу, која је стајала на згради начелства све време док је Прокупље било слободно. По угушењу устанка, била је од стране бугарске окупационе власти осуђена на смрт стрељањем. У задњем моменту, буквално на стратишту стигао је акт о помиловању. Јелена Лорет је преживела Светски рат. У међуратном периоду живела је са породицом у Београду.

ЛИТЕРАТУРА

- Дерок, Ј. (1940). *Топлички устанак и оружани отпор у окупираној отаџбини 1916-1918*. Београд: Просвета.
- Митровић, А. (1987). *Устаничке борбе у Србији 1916-1918*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Младеновић, Б. (1996). *Жена у Топличком устанку 1917*. Београд: Социјална мисао.
- Младеновић, Б. (2006). *Породица у Србији у Првом светском рату*. Београд: Историјски институт.
- Перовић, М. (1959). *Топлички устанак 1917*. Београд: Војно дело.
- Цветковић, Н. (1988). Даница Марковић о Топличком устанку. *Лесковачки зборник*, XXVIII, 175 – 184.
- Необјављени историјски извори:*
- Архив Србије-Београд, Министарство Иностраних Дела, Политичко одељење, кутија 6, бр. 9287, Лепосава Ст. Максимовић-Петковић делегацији за мир, Београд 14. јул 1919.
- Сећања Радована Перишића, рукопис.
- Објављени историјски извори:*
- Време безумља*, документи о бугарским злочинима у Врањском крају 1915-1918, прир. Александар Трајковић, Београд 1981.
- Стенографске белешке Народне скупштине Краљевине Србије са 93. редовног састанка одржаног 12. априла 1918. на Крфу*, Београд, б.д.
- Штампа:*
- Једна Пољациња у Топличком устанку*, „Политика”, бр.7780, 29. новембар 1929.
- Антоније Ђурић, *Пољациња у устанку*, „Политика експрес”, бр. 8559, 6. јануар 1988.

Božica Mladenović, University of Niš, Faculty of Philosophy, Department of History, Niš

**A POLISH WOMAN IN THE 1917. TOPLICA UPRISING
To mark the 95-anniversary of the Toplica uprising**

Summary

Serbian historiography has noticeable gaps in terms of social history research. This particularly applies to the social history of Serbia in World War I. This paper describes the life of Helen Loret, a Polish woman, and her role in the Toplica uprising, the only rebellion ever to occur in the territories occupied by the Central Powers.

With several other women from Prokuplje, Helen Loret established "the organization" that led the resistance to the Bulgarian occupation authorities. She knew četnik Kosta Vojinović, one of the leaders of the uprising. Helen helped Serbian rebels to acquire essential goods, food and medical supplies. On March 5th, the day Prokuplje was liberated, Helen Loret presented the rebel army with a Serbian flag which she herself had sewn. After the suppression of the uprising, Helen Loret, together with Mrs. Ristić, her landlady, was sentenced to death by a firing squad. However, when the two women were taken to the scaffold, a Bulgarian cavalryman brought in the act of amnesty for both of them, Helen Loret and Mrs. Ristić.

Helen Loret survived World War I. Ten years after the uprising she was still living in Belgrade, the capital of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes.